

10. Крупчан О.Д. Цивільно-правовий статус людини як вищої соціальної цінності. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 56. С. 3–11.
11. Горобець Н.О. Особисте життя: таємниця чи повага? Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 3. С. 42–44.
12. Рішення КСУ від 20.01.2012 р. № 2рп/2012.
13. Серьогін В.О. Право на недоторканість приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. 608 с.
14. Кириченко Ю. Конституційне закріплення права на невтручання в особисте і сімейне життя в Україні та європейських державах: порівняльно-правовий аналіз. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. №5. С. 34–40.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: відкрита для підписання 4 листопада 1950 р., набрала чинності 3 вересня 1953 р., ратифікована Україною Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР». / База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.09.2018)
16. Втручання у приватне життя: ключові рішення ЄСПЛ. URL: http://zib.com.ua/ua/130834vtruchannya_u_privatne_zhittya_klyuchovi_rishennya_espl_pere.html (дата звернення: 12.09.2018).
17. Шмарьова Т. Втручання преси в особисте життя. URL: www.mediabusiness.com.ua/content/view/6684/71/lang,ru/ (дата звернення: 12.09.2018).
18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
19. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела та практика застосування / Пер. з англ. К.: АртЕк, 1997. 624 с.
20. Копельців-Левицька Є.Д. Право на повагу до приватного і сімейного життя. Ст. 8 Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. 2018. № 49. Том 2. С. 197–201.
21. Ємчук Л.В. Конституційно-правове регулювання особистого та сімейного життя людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2015. 22 с.
22. Справа «Класс та інші проти Німеччини» (Klass and Others v. Germany), №5029/71.
23. Справа «Ротару проти Румунії» (Rotaru v. Romania), №28341/95.
24. «P. G. і J. H. проти Сполученого Королівства» (P. G. and J. H. v. UK), №44787/98
25. Аналітичний огляд прецедентного права Європейського суду з прав людини з 1 січня до 15 червня 2018 року. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/oglyad-precedentnogo-prava-yespl-2018.pdf> (дата звернення: 12.09.2018).
26. Справа «Суриков проти України» (заява № 42788/06).

УДК 347.441.4(477)

ОБМЕЖЕННЯ ДОГОВІРНОЇ СВОБОДИ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИ ОБРАННІ ФОРМИ ДОГОВОРУ

LIMITATION OF CONTRACTUAL FREEDOM OF PARTICIPANTS IN CIVIL LEGAL RELATIONS WHILE CHOOSING THE FORM OF A CONTRACT

Схаб-Бучинська Т.Я., к.ю.н.,
викладач кафедри цивільного права

Навчально-науковий юридичний інститут
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті, ґрунтуючись на нормах цивільного законодавства України та наукових дослідженнях, проаналізовані межі та обмеження договірної свободи контрагентів у виборі форми договору при укладенні певної договірної конструкції. Піднято дискусію щодо форми вчинення правочину відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 208 Цивільного кодексу України.

Ключові слова: договір, договірна свобода, обмеження договірної свободи, конклюдентні дії, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, форма договору.

В статье, основываясь на нормах гражданского законодательства Украины и научных исследованиях, проанализированы пределы и ограничения договорной свободы контрагентов в выборе формы договора при заключении определенной договорной конструкции. Поднята дискуссия относительно формы совершения сделки в соответствии с п. 3 ч. 1 ст. 208 Гражданского кодекса Украины.

Ключевые слова: договор, договорная свобода, ограничения договорной свободы, конклюдентные действия, необлагаемый минимум доходов граждан, форма договора.

The article, based on the norms of civil legislation of Ukraine and scientific researches, analyzes the limits and limitations of the contractual freedom of contractual parties while choosing the form of a contract at the conclusion of a certain contract. It is proved that the requirements regarding the form of the civil law contract under the laws of Ukraine, in particular, the Civil Code of Ukraine, can be divided into three levels: the provisions on the form of the agreement, the provisions on the form of the transaction and the provisions on the form of certain types (subspecies) of the treaties. It is revealed that the form of the contract is subject to the requirements of the law on the form of the transaction, because the contract is a kind of a transaction. Therefore, realizing the freedom to choose the form of the contract, the participants in civil relations must always take into account the provisions of the form of the transaction. Also, in the article the author raised the discussion about the form of concluding certain transaction, in accordance with clause 3 of Part 1 of Article 208 of the Civil Code of Ukraine, where the provision stipulates that it is in writing to conduct transactions between individuals for an amount exceeding the size of the non-taxable minimum of incomes of citizens in twenty times, except for the transactions stipulated by part 1 of Article 206 of the Civil Code of Ukraine. The author, taking into account inflationary processes and legislative practice in other branches of law, proposes to amend article 208, paragraph 1 of the Civil Code of Ukraine, where the maximum allowable amount of an oral contract is stipulated in relation to the minimum wage, and not to the untaxed minimum income of citizens. Yes, previously the court fees were expressed in non-taxable minimum incomes, and today they are tied to the minimum wage. The new version of the above article proposed by the author in this study will not lose its relevance and will meet the market conditions.

Key words: contract, contractual freedom, limitation of contractual freedom, actions implied by conduct, tax-free minimum income of an individual, the form of the contract.

Однією із загальних засад цивільного законодавства є свобода договору, сутність якої у викладенні ст. 627 ЦК України полягає у тому, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Однак на доктринальному рівні виводяться елементи такої договірної свободи контрагентів, перелік яких є значно ширший. Так, А.В. Луць вважає, що свобода договору, окрім можливості вибору контрагента та визначення умов договору, включає у себе: а) вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини; б) свободу вибору сторонами форми договору; в) право сторін укладати як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать; г) право сторін за своєю згодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору; д) право визначати способи забезпечення договірних зобов'язань; е) право встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо [1, с. 53]. Тому у даному дослідженні ми проаналізуємо один з елементів договірної свободи, а саме свободу у визначенні форми договору, а оскільки свобода договору не є безмежною, адже існує у рамках чинних нормативних актів та звичаїв ділового обороту, то спробуємо дослідити, в яких межах вправі діяти учасники договірних відносин при виборі форми певної договірної конструкції.

Нині питання з'ясування обмеження договірної свободи у певних договірних конструкціях зазвичай входить до кола інтересів та зацікавленості ряду вітчизняних юристів-науковців. Проблематика дослідження відображена у працях В.О. Горєва, О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, А.В. Луць, В.В. Луця, Є.О. Мічуріна, С.О. Погрібного та інших учених.

Метою цієї статті є з'ясування меж договірної свободи та визначення міри обмежень учасників цивільних правовідносин у визначенні форми договору. А також редагування п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України, де закріплено перелік правочинів, які вчиняються у письмовій формі.

Відповідно до ч. 1 ст. 639 ЦК України договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Сторони при укладенні договору вправі обирати ту форму договору, яка б виражала їх волю на вступ і перебування у договірних відносинах.

М.І. Брагінський та В.В. Вітрянський дійшли висновку про те, що вимога до форми договору означає лише недопустимість вибору простішої форми порівняно з формою, передбаченою законом. У той же час використання складнішої форми залежить від розсуду сторін. Отже, свобода вибору форми правочину (договору) тим самим складає правило, а визначеність форми – законний виняток [2, с. 275].

Законодавець, визначаючи форму того чи іншого виду договору, зокрема письмову з нотаріальним посвідченням чи державною реєстрацією, захищає договірні інтереси своїх громадян, а також забезпечує чітке вираження волі учасників договірних відносин, дозволяє у будь-який час ознайомитися з умовами договору, що у свою чергу дозволяє уникнути численних конфліктів та запобігти судовим спорам при укладенні цивільно-правового договору та є належним доказом при захисті інтересів потерпілої сторони.

На тепер вимоги щодо форми цивільно-правового договору у законах України, зокрема у ЦК України можна розділити на три рівні: положення про форму правочину, положення про форму договору та положення про форму окремих видів (підвидів) договорів. Форма договору підпорядковується вимогам закону щодо форми правочину, тому що договір є різновидом правочину. З огляду на це, реалізуючи свободу вибору форми договору, учасники цивільних відносин обов'язково мають враховувати поло-

ження про форму правочину [3, с. 129]. Нотаріальне посвідчення і державна реєстрація окремих видів договорів покликані, з одного боку, забезпечувати державний контроль за правомірністю вчинюваних сторонами дій, а з другого боку, допомагати самим сторонам та органам, що вирішують спори, у з'ясуванні юридичної природи договору та його правових наслідків [1, с. 96].

Здавалося б, законодавець у ст. 639 ЦК України встановлює досить широкі межі договірної свободи у визначенні форми договору, адже сторони вправі домовитися укласти договір у певній формі, і останній, вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договору не вимагалася.

Виходячи із норм ЦК України, сторони є вільними у виборі усної, письмової або письмової з нотаріальним посвідченням форми договору. Так, статтею 206 ЦК України передбачено, що усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність. Юридичній особі, що сплатила за товари та послуги на підставі усного правочину з другою стороною, видається документ, що підтверджує підставу сплати та суму одержаних грошових коштів. Правочини на виконання договору, укладеного у письмовій формі, можуть за домовленістю сторін вчинятися усно, якщо це не суперечить договору або закону. Із вказаної статті випливає, що лише юридичні особи при укладенні усного договору захищені від неправомірного зловживання з боку його контрагента, адже у разі будь-яких судових спорів, підтвердженням укладення договору буде документ, що вказує на підставу сплати та суму одержаних грошових коштів. Що стосується фізичної особи, при укладенні, наприклад, договору роздрібної купівлі-продажу, покупцю не завжди видається квитанція або інший документ, що засвідчує укладення договору. Або якщо сторони у договорі дарування, укладеного на підставі розписки, домовились про передання речі, то у разі виникнення спору суд, вирішуючи питання, звертатиме увагу на конкретно закріплену у законодавстві норму щодо форми правочину. Так, цікавою є позиція Ленінського районного суду м. Миколаїв від 22 травня 2018 р. про визнання договору дарування дійсним. Так, ОСОБА_1 за нотаріальним договором продав гараж ОСОБИ_2, який, у свою чергу, домовився з ОСОБОЮ_1 про повернення гаражу через чотири роки шляхом оформлення нотаріального договору дарування на ім'я ОСОБИ_3. Цю домовленість оформили простою письмовою розпискою. Відповідно зі спливом чотирьох років ОСОБА_3 вимагає повернення гаражу із посиланням на те, що розписка є попереднім договором до договору дарування, тобто на думку позивачки, було укладено у простій письмовій формі попередній договір дарування на її користь, а також договір дарування фактично відбувся без дотримання належної нотаріальної форми. Однак, законодавець частиною 2 ст. 719 ЦК України закріпив положення про те, що договір дарування нерухомої речі укладатися у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. З огляду на це, суд констатував, що попереднього договору між ОСОБА_2 та ОСОБА_3 щодо дарування гаражу не відбулося, оскільки нотаріальна форма не дотримана, права щодо предмету за основним договором може набути лише учасник попереднього договору [4]. Так, законодавець чітко закріпив межі договірної свободи сторін при обранні форми договору, даючи контрагентам право вибору виключно у цих рамках.

Як зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва, більш складна форма встановлюється для «укріплення» прав [5, с. 34-35]. Адже застосування більш складної форми договору сприяє охороні прав учасників договору, дозволяє найбільш

ефективно їх захистити при порушенні через спрощення доказування як факту укладення правочину, так і його змісту. Це досягається через надання договору письмової форми, а іноді додатково – через його нотаріальне посвідчення [6, с. 322]. На думку А.В. Луць, сторони на свій розсуд можуть обрати найпростішу (усну) форму договору навіть у тих випадках, коли закон передбачає для цих випадків просту письмову форму, але без наслідків недійсності договору при недодержанні письмової форми та дії сторін по виконанню договору (наприклад, передача товарів безпосередньо покупцеві чи відвантаження їх одержувачу). Тому автор доводить, що правочини на виконання договору, укладеного письмово, можуть за домовленістю сторін вчинятися усно, якщо це не суперечить положенням закону та договору [1, с. 98].

Різновидом письмової форми договору із позиції ст. 207 ЦК України є електронна форма. У Законі України «Про електронну комерцію» подається змістовне визначення електронного договору, під яким законодавець розуміє домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та оформлена в електронній формі [7]. На думку О.В. Горєва, «можливість вибору електронної форми договору... містить недоліки, які фактично перетворюють її на "фетиш"» [3, с. 133]. Так, у силу припису ч. 3 ст. 207 ЦК України використання при укладенні договору електронно-числового підпису допускається лише у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, в якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів. Як зауважує С.О. Бородовський, обов'язкова попередня домовленість сторін про використання електронної форми договору зменшує її переваги та перетворює цю форму просто у спосіб укладення договору [8, с. 64]. Так, свобода електронних правочинів та однаковість їх юридичної сили обмежує контрагентів в їхньому вільному вияві інтересів. Адаже, аналізуючи вище згаданий нормативний акт маємо змогу спостерігати як законодавець обмежив у свободі малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних та недієздатних осіб, а також, ст. 1 пп. 3, 4 цього ж закону є межею вчинення електронного правочину іноземцем, особою без громадянства та іноземною юридичною особою. Такі учасники цивільних правовідносин можуть застосовувати лише електронну комерцію у частині реалізації ними товарів, виконання робіт, надання послуг тільки на території України.

Також договір може вчинятися шляхом виразу волі особи на укладення договору методом конкретної поведінки та мовчанням. Угода, для якої законом не встановлена певна форма, вважається укладеною, якщо з поведінки особи видно її волю укласти угоду (конклюдентні дії). Мовчання ж визнається виявом волі укласти угоду лише у випадках, передбачених законодавством [1, с. 96]. І справді, передбачено ряд договорів, які укладаються внаслідок здійснення конклюдентних дій, тобто вчиняють правочин на задалегідь відомих умовах, наприклад, прохід через

турнікети метро, здійснення платежу жетоном, купівля печива з автомату, що вимагає від нас лише кинути жетон чи відповідну монету тощо. У цьому випадку договірна свобода обмежується для обох сторін договірних відносин, адже вони не вправі обирати форму договору на власний розсуд (а має місце правочин, вчинений шляхом конклюдентних дій).

Дискусійним є обмеження щодо форми договору, передбачене п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України. Відповідно до змісту цієї норми у письмовій формі належить вчиняти правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених ч. 1 ст. 206 ЦК України.

О.В. Дзера відзначає, що розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян є змінною величиною, тому особам необхідно буде кожного разу визначати конкретну суму договору для вирішення питання про його форму, що врешті створюватиме для них суттєві незручності і спричинюватиме непорозуміння [9, с. 27]. Тому В.О. Горєв вважає за доцільне визначати суми договорів при встановленні щодо них вимог про форму у вигляді конкретних грошових сум [3, с. 130].

Змушені не погодитися з жодним із запропонованих варіантів. По-перше, неоподатковуваний мінімум громадян залишається сталою величиною уже досить багато років. На момент прийняття даної норми (2004 рік) 20 неоподатковуваних мінімумів мали одну купівельну спроможність. А на сьогодні вона значно нижча. Тому від прив'язування до неоподаткованого мінімуму доходів громадян слід відмовитися. По-друге, пропозиція щодо встановлення фіксованих сум для окремих договорів також є недоцільною. З врахуванням постійної інфляції такі фіксовані суми швидко втратять свою актуальність. По-третє, варто звернути увагу на законодавчу практику в інших галузях права. Зокрема, раніше ставки судового збору виражалися у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Нині вони прив'язані до мінімальної заробітної плати.

Тому вважаємо, що максимальну допустиму суму усного договору слід обумовлювати відносно до мінімальної заробітної плати. Мінімальна заробітна плата постійно підвищується, оскільки повинна враховувати інфляційні процеси. Таким чином, і зміст п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України не втрачатиме своєї актуальності та відповідатиме умовам ринку. Станом на момент введення чинного ЦК України у дію, розмір мінімальної плати становив 185 грн. Таким чином, на той час метою п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України було обмежити укладення договору в усній формі для договорів, що перевищують півтора мінімальної заробітної плати. Саме таку суму щодо мінімальної заробітної плати пропонуємо включити у ЦК України.

Таким чином, пропонуємо викласти п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України у такій редакції: «правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у півтора і більше разів розмір мінімальної заробітної плати громадян, крім правочинів, передбачених ч. 1 ст. 206 ЦК України».

ЛІТЕРАТУРА

1. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2001. 182 с.
2. Брагинський М.И. Договорное право. Общие положения. Москва: Статут, 1999. 682 с.
3. Горєв В.О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2007. 203 с.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74353076>
5. Спасибо-Фатеева І.В. Нотаріальне посвідчення правочинів з нерухомістю та їхня державна реєстрація як способи укріплення прав. Нотаріат для Вас. №12. 2006. С. 34-36.
6. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб: теоретично-правовий аспект: монографія. Харків: Юрспвіт, 2008. 482с.
7. Про електронну комерцію: Закон України від 26.04.2017 №675-VIII. Дата оновлення: 23.03.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>
8. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2005. 211 с.
9. Дзера О.В. Загальні положення про правочин в новому ЦК. Юридична Україна. 2003. №7. С.24-31.